

**Съвременните образователни технологии
и литературното образование
(методологически трансформации и системни перспективи)**
Галина (Лина) Лечева

**Modern educational technologies
and literary education
(methodological transformations and systemic perspectives)**
Lina Galina Lecheva

Abstract: The text examines the critical need for digital transformation in literary education as a means of addressing the systemic crisis in students' literacy. The author explores the shift from traditional, passive learning toward interactive models grounded in reader-response theory and artificial intelligence. Through tools such as virtual reality, gamification, and flipped classrooms, literature is reframed from an abstract subject into a dynamic, multisensory environment that fosters critical thinking. Particular attention is given to balancing the preservation of the national literary canon with the integration of innovative technologies that promote active learning. The text emphasizes that the teacher must evolve into a mentor who leverages the digital environment to cultivate functional and multidimensional literacy. In conclusion, strategic reforms in educational policy are proposed to better prepare young people for the challenges of the twenty-first century.

Keywords: digital transformation, interactive learning, artificial intelligence, functional literacy

For contacts: assoc. prof. Lina Galina Lecheva, PhD, University of Ruse, glechrva@uni-ruse.bg

ВЪВЕДЕНИЕ

Дигиталната трансформация като образователна парадигма

В контекста на конференцията „Дигитална трансформация на образованието“, настоящият доклад поставя във фокуса на научния дебат **фундаменталните изменения в преподаването на литература в условията на глобална технологична революция**. Дигиталната трансформация не бива да се разбира опростено като проста подмяна на хартиения носител с електронен или като механично внедряване на таблети в класната стая. Тя представлява радикална промяна в „**онтологията на четенето**“ – преход от линейен, затворен прочит към хипертекстуална, интерактивна и многопластова рецепция. Стратегическото значение на този преход се корени в необходимостта литературното образование да излезе от изолацията на академичната абстракция и да се превърне в жива, функционална система, способна да подготви учениците за предизвикателствата на XXI век.

Основната теза на изследването се базира на убеждението, че бъдещето на методиката зависи от постигането на динамичен баланс между съхраняването на литературния канон (който е стожер на националната и културна идентичност) и смелото внедряване на изкуствения интелект (ИИ) и дигиталните инструменти.

Технологиите трябва да се възприемат не като заплаха за „дълбокото четене“, а като катализатор на „рецептивната нагласа“, който превръща ученика от пасивен консуматор в активен субект на интерпретацията.

Методологията на доклада синтезира теоретичните рамки на рецептивната естетика и херменевтиката с емпиричен анализ на образователните резултати, фиксирани в изследвания като PISA 2022. Използван е интердисциплинарен подход, който свързва педагогическата теория с технологичните иновации, за да се очертаят пътищата за преодоляване на системната криза в грамотността. Този аналитичен път ни отвежда към преосмисляне на фундаменталните принципи, върху които се гради съвременното литературно образование.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Теоретични рамки и фундаментални принципи на литературното образование

Еволюцията на методиката на литературното образование в България отразява прехода от възрожденското просветителство към съвременните модели на субект-субектно взаимодействие. Разбирането на този исторически път е ключово за осмислянето на технологиите: те са инструментът, който най-сетне позволява на педагогическата теория да реализира отдавна прокламираната цел – превръщането на ученика в център на образователния процес.

Според Съвета на ЕС има три нива на грамотност.

За да дефинираме обхвата на методическата реформа, трябва да разграничим тези три фундаментални нива на грамотност:

- **основна грамотност:** познаване на буквите, думите и текстовите конструкции на равнище, което създава самочувствие за базово общуване;
- **функционална грамотност:** способността да се ползва четенето и писането за ефективно функциониране в обществото, на работа и у дома;
- **многогранна грамотност:** критическото умение за интерпретация и оценка на информация в писмен вид, което е основа за участие в дигиталната среда и правене на информиран избор.

Съгласно съвременната методология, литературното образование има пет основни принципа (стълбове):

- **принцип на осъзнато четене:** насърчаване на внимателно и критическо отношение към текста, където акцентът е върху дълбочинното разбиране на смисъла, а не върху механичното възпроизвеждане на биографични данни;
- **принцип на активното учене:** ученикът е водещ субект, който изгражда знания чрез дискусии, дебати и ролеви игри, превръщайки се в „съавтор“ на текста;
- **принцип на индивидуализация:** методиката трябва да отчита личния хоризонт на очакване на всеки ученик, предлагайки гъвкави темпове и разнообразни форми на работа;
- **принцип на интегративност:** литературното произведение се разглежда в неговата цялост чрез връзки с историята, изкуството и философията, което го прави екзистенциално значимо;
- **принцип на културната осведоменост:** развиване на уважение към националния канон (Вазов, Ботев, Йовков) и световните шедеври като мост между културите.

Традиционните подходи (тематичен, жанров, хронологичен, компаративен, психологически и интердисциплинарен) днес претърпяват радикална трансформация.

В дигиталната ера **хронологичният подход** вече не е линеен списък, а „спираловидно надграждане“, подкрепено от мултимедийни архиви.

Компаративният подход се трансформира от сравнение на текстове в *сравнение на медийни езици (текст VS. филм VS. VR симулация)*, което прави разликите в характерите през епохите осезаеми.

Психологическият подход намира своя връх в театралните техники и VR, където херменевтичното „сливане на хоризонтите“ се реализира чрез буквално „влизане в обувките“ на героя (например преживяване на вътрешния монолог на героя), засилвайки емпатията и емоционалната интелигентност.

Таблица 1. Сравнителен анализ на образователните модели

Характеристика	Традиционни методи (лекционен, дискуссионен)	Иновативни модели (рецептивна естетика)	Инструментариум и ресурси	Очаквани резултати
Роля на ученика	Пасивен слушател	Активен агент / „съавтор“	Интерактивни платформи, блогове	Функционална компетентност
Роля на учителя	Единствен източник на истина	Фасилитатор и ментор	Google Suite, облачни технологии	Критическо мислене
Цел на анализа	„Какво е искал да каже авторът“	„Какво казва текстът на мен днес“	Дигитални бележки, анотации	Личностна рефлексия
Връзка с текста	Статична и дистанцирана	Динамична и преживяна	VR/AR, театрални техники	Естетическо преживяване

Този преход към рецептивна естетика е задължителен отговор на дълбоката системна криза, която статистиката отчита с тревожна яснота.

Системната криза на функционалната грамотност (контекстът на PISA 2022)

Данните от международното изследване PISA 2022 са безпощаден индикатор за състоянието на българското образование. Те не са просто цифри, а сигнал за мащабен социален риск, който изисква незабавна технологична и методологическа реформа.

Внимание!!!

- 53% от 15-годишните български ученици са функционално неграмотни по четене – те не могат да намерят ясно посочена информация или да правят прости изводи от текст;

- 54% са функционално неграмотни по математика;

- 48% – в сферата на природните науки.

Критичният анализ показва, че системните фактори за тези резултати са комплексни. Социално-икономическото неравенство остава водещо – разликата в постиженията между учениците от най-заможните и най-бедните семейства е огромна (**108 точки**), което е над средното за ОИСР. Училищният климат също е

дестабилизиран: 48% от учениците споделят, че не слушат в час, а 46% признават, че се разсейват активно с дигитални устройства.

Технологичната изостаналост на методиката директно подхранва липсата на мотивация. Когато литературата се преподава чрез лекционни методи, тя остава в рамките на „академичната абстракция“. За съвременния ученик – „*дигитален номад*“, това води до когнитивен разрыв. Липсата на „*четене с разбиране*“ не е просто липса на умение, а **липса на връзка между учебния материал и реалния живот.**

ТЕХНОЛОГИИТЕ НЕ БИВА ДА СЕ ОБВИНЯВАТ ЗА РАЗСЕЙВАНЕТО, А ДА СЕ ИНТЕГРИРАТ КАТО СРЕДСТВА ЗА ЗАДЪРЖАНЕ НА ВНИМАНИЕТО ЧРЕЗ ИНТЕРАКТИВНОСТ И ПРИЛОЖИМОСТ.

ТЕХНОЛОГИИТЕ предлагат уникален инструментариум за преодоляване на кризата в грамотността, като **ПРЕВРЪЩАТ АНАЛИЗА НА ТЕКСТА В МУЛТИСЕНЗОРНО ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКО ПРИКЛЮЧЕНИЕ.**

Кои са специфичните инструменти на ИИ за методическо въздействие

▪ **обогатена (AR) и виртуална реалност (VR):** тези технологии позволяват реализирането на психологическия подход на непознато досега ниво; виртуалните обиколки в „*световете на произведенията*“ (например Сопот на Вазов или Добруджа на Йовков) осигуряват психологическо потапяне, което помага на учениците да преживеят обстановката и емоциите на героите от първо лице; това засилва емпатията и превръща „прочитната ситуация“ в личен опит;

▪ **интерактивни платформи и дигитални тестове:** тези инструменти са гръбнакът на индивидуализацията; незабавната обратна връзка позволява на ученика да идентифицира пропуските си в реално време, да работи със собствено темпо и да се връща към трудни пасажии без стрес от изпитване; платформи като Google Suite превръщат класната стая в „*училище в облака*“, където сътрудничеството е норма, а не изключение;

▪ **аудиокниги и подкасти:** анализираме прехода към активно слухово възприятие като средство за обогатяване на емоционалния интелект; подкастите с експертни анализи (често в разговорен стил) правят сложните идеи на модернизма (Яворов, Дебелянов) достъпни и ангажиращи, интегрирайки ученето в ежедневието на ученика;

▪ **електронни четци и критически апарат:** вградените речници, функциите за бележки и маркери подкрепят директно „*осъзнатото четене*“; уещият маркира ключови пасажии, записва интерпретации и моментално изяснява термина, което е фундаментално за прехода от основна към многостранна грамотност.

Технологиите не „*украсяват*“ часа, а реализират принципа на активното учене. **За дигиталното поколение литературата става значима, когато тя е интерактивна и мобилна.** Електронният четец се превръща в лаборатория за анализ, където ученикът не просто чете „Под игото“, а активно изследва езиковия стил и историческия контекст, превръщайки се в изследовател.

Слаби страни и предизвикателства пред внедряването на ИИ в литературното образование

Въпреки оптимизма, неконтролираното използване на технологии носи стратегически рискове, които методиката трябва да предвиди и минимизира.

▪ **когнитивно разсейване:** данните за 46% разсейване с устройства в час са симптом на фрагментирано внимание; когато устройството не се ползва за учебна цел, то се превръща в бариера пред дълбокото четене.

▪ **ерозия на критическото мислене:** ИИ инструменти (като чатботове) могат да генерират бързи резюмета, което насърчава повърхностна консумация; рискът е учениците да възприемат готовите тези на алгоритъма, вместо да преминат през „херменевтичния кръг“ на личното откритие.

▪ **методологическа съпротива и системни дефицити:** липсата на специфична квалификация у учителите и претоварените учебни програми, фокусирани върху обема съдържание, често правят технологичната интеграция формална; учителят често остава в ролята на „лектор пред таблети“, което не променя качеството на ученето.

За преодоляването на тези рискове е необходимо реструктуриране на учебния час чрез модели, които поставят активността на ученика в центъра.

Ключови модели за дигитална интеграция

Методиката на XXI век изисква преход от „преподаване на материал“ към „организиране на дейности“.

1. **Обърната класна стая (Flipped Classroom):** теоретичното запознаване с материала (видеолекции, подкасти) става у дома. Времето в клас се освобождава за „социално учене“ – дебати по спорни теми (например морала на Андрешко) и групова работа; това реализира принципа на активното участие на 100%.

2. **Геймификация (Gamification):** използването на игрови елементи (точки, нива, състезания с награди) мотивира учениците да изследват текста по-дълбоко; балансът между конкуренция и екипно сътрудничество превръща литературния анализ в динамичен процес, близък до реалния опит на младите хора.

3. **Проектно базирано обучение (PBL):** този модел е върхът на интердисциплинарността. Пример за добра практика са проекти на теми като „Митът за Прометей“, „Митът за Едип“ и „Сътворението на света“, учениците съчетават литература, технологии и изкуство. Работата по „Хубава си, моя горо“ на Каравелов се трансформира в екологичен и творчески проект, излизащ извън рамките на учебника.

Тези модели трансформират литературния канон (Ботев, Вазов, Яворов) от музейни експонати в живи, интерактивни обекти. Когато учениците работят по проект за „Гераците“ на Елин Пелин, те не просто учат за разпада на родовото семейство – те анализират социални трансформации, приложими и днес, използвайки дигитални инструменти за представяне на своите открития. Канонът престава да бъде „задължителен списък“ и се превръща в платформа за диалог.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Бъдещето на литературното образование в дигиталната ера

Интеграцията на ИИ и дигиталните технологии в методиката вече не е педагогическа екзотика, а условие за стратегическото оцеляване на хуманитарното образование. Литературното образование трябва да се адаптира към новата дигитална онтология, без да прави компромис със своята същност – формирането на мислещи и емпатични личности.

Четири са основните препоръки за образователната политика (EduBG2030):

1. **Приоритет на функционалната грамотност:** промяна на философията на учебните програми – от предметно знание и обем към компетентности за четене с разбиране.

2. **Учителят като ментор и фасилитатор:** качествено първоначално обучение и продължаваща квалификация за работа с дигитални инструменти и иновативни методи.

3. **Модернизация на оценяването:** промяна на формата на НВО и ДЗИ – изпитните формати трябва да оценяват способността за критически анализ и аргументация, а не възпроизвеждане на факти.

4. **Качествен подбор и подкрепа на училищните директори:** осигуряване на лидерство, което насърчава иновациите и модерната училищна култура.

В ЕПОХАТА НА АЛГОРИТМИТЕ ЛИТЕРАТУРАТА ТРЯБВА ДА ОСТАНЕ ШКОЛАТА, КОЯТО УЧИ ЧОВЕКА НЕ КАК ДА НАМИРА ИНФОРМАЦИЯ, А КАК ДА Я ОСМИСЛЯ, ЧУВСТВА И ОЦЕНЯВА.

Тя е последната територия на суверенното човешко мислене.

ЛИТЕРАТУРА

1. EduBG2030. (2023). Резултати от PISA 2022 и техните последици.
2. Iota Centre. (2025). Задължителна литература по класове и методи за мотивация.
3. Prepodavame.bg. (n.d.). Четивна грамотност и стратегии за развитие. <https://prepodavame.bg/>
4. Архивни записи. (2026, януари 18). Бележки за геймификация и социално учене.
5. Университетско издание. (n.d.). Методология на литературното образование: Теоретични рамки и иновации в български контекст.
6. Яус, Х. Р., & Изер, В. (n.d.). Рецептивна естетика: Теоретични прегледи. Уикипедия. <https://bg.wikipedia.org/>